

2. Проблемы белорусской научовой терминологии: Матэрыялы I-ай нацыянальнай канферэнцыі. Мн., 1995.
3. Тэрміналагічны бюлетэнь. Вып. 1-2. Мн., 1997, 1999.
4. Тэрміналагічны зборнік'83 / АН БССР.Тэрмінал.каміс.АН БССР. Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; Рэд.Л.А.Антанюк, 1985.
5. Цыхун, Г. Беларуская тэрміналогія ў тэрміналагічных слоўніках (1918-1998) / Г. Цыхун // Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918-1998 гг.: бібліягр. давед. / пад рэд. Г. Цыхуна. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2000.

Н.С. Кавалёнак

ПРЭФІКСАЛЬНЫЯ ДЗЕЯСЛОВЫ РУХУ Ў ПАЭТЫЧНЫМ РАДКУ НІЛА ГІЛЕВІЧА

Дзеяслоў валодае шырокімі магчымасцямі апісання жыцця ў яго развіцці, дынаміцы, дакладна перадае асаблівасці эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбаванасці той ці іншай моўнай сітуацыі. Найбольш удала гэтыя магчымасці рэалізуюцца пры дапамозе дзеясловаў руху. У лінгвістычнай літаратуры пад дзеясловамі руху разумеюць лексіка-семантычную групу дзеясловаў, якія маюць агульнае лексічнае значэнне – абазначаюць перамяшчэнне суб'екта ці аб'екта ў прасторы.

Дзеяслоўнае словаўтварэнне, безумоўна, мае сваю багатую гісторыю. Калі гаварыць пра сучаснае дзеяслоўнае словаўтварэнне, то неабходна прыгадаць працы В.У. Вінаградава, Р.В. Вінакура, І.І. Каваліка, М.М. Шанскага, А.А. Земскай, У.У. Лапаціна, Л.А. Юрчук і многіх іншых даследчыкаў. У беларускай лінгвістыцы вывучэннем ўтварэння дзеясловаў займаліся Ю.Ф. Мацкевіч, П.П. Шуба, М.Г. Булахаў, Р.Н. Клюсаў, М.С. Васілеўскі, В.Б. Пераход і іншыя. Нягледзячы на значную колькасць і разнастайнасць даследаванняў, пытанне пра дзеясловы руху на дадзены момант застаецца канчаткова не вырашаным. Палеміка вядзецца як на конт асноўных крытэрыяў, паводле якіх той ці іншы дзеяслоў можна аднесці да акрэсленай групы, так і адносна яе фактычнага складу. Граматычныя і словаўтваральныя асаблівасці лексіка-семантычнай групы дзеясловаў руху даследаваны недастаткова. Найбольшая ўвага сканцэнтравана на вылучэнні падгруп і падкласаў сярод дзеясловаў руху на аснове аналізу набору інтэгральных і дыферэнцыяльных семантычных прымет руху-перамяшчэння.

Дзеясловы руху своеасаблівыя з пункта погляду іх словаўтваральных магчымасцей, і перш за ўсё ў адносінах да прэфіксацыі, якая абумоўлівае даволі складанае ўзаемадзеянне дзеясловаў дадзенай групы з дзеясловамі іншых груп. Напрыклад, прэфіксальнае ўтварэнне дапамагае пашырыць групу дзеясловаў руху за кошт іншых лексіка-семантычных груп: *“Адно я ў гэтым рэйдзе цвёрда ведаю: / Каб карабель праз штормы-ураганы / Прыбыў шчасліва ў прыстань запаветную / Я мушу службу несці без заганы. / Бывала горка мне. Ды не зняверыўся / Я ў лёсе ўласным”* [1, с.287]).

Дзеясловы руху ўтвараюцца ад назоўнікаў, прыметнікаў і дзеясловаў. Асноўным і амаль адзіным спосабам словаўтварэння з'ўляецца афіксацыя, прычым “выключна прадуктыўнае прэфіксальнае словаўтварэнне, што дае

магчымасць выражаць самыя разнастайныя значэнні і іх адценні шляхам прыставачнага (а таксама і суфіксальнага) ператварэння саміх жа дзеяслоўных асноў” [3, с. 115].

Прэфіксальныя дзеясловы ўтвараюцца ад саміх дзеясловаў, і, як правіла, адносяцца да закончанага трывання. Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што найбольш высокай прадуктыўнасцю валодаюць прэфіксы *вы-*, *па-*, *пра-*, *пры-*: *выйсці, пабегчы, прайсці, прыляцець*): “А песня з бацькоўскай зямлі / Ужо разанула па сэрцы. / І вочы імглою запылілі – / Вымае хусцінку, каб сцерці” [1, с. 355]; “Давай пакрочым побач, удаіх, / Пад несціханы і зласлівы лопат. / Няхай зле сабе! Які наш клопат, / Калі мы пойдзем побач удаіх?” [с. 194]; “Каб мог я, таварыш, каб толькі я мог / Прайсці да цябе праз няволі парог – / На белых галінках табе б я прынёс / Чароўную казку зімовых бяроз...” [1, с. 219]; “Ён мне здаецца магам-чарадзеем, / Што прыблукаў у гэты лес зімовы” [1, с. 184]. Самы рэгулярны і частотны фармант у прэфіксальных дзеясловах – прыстаўка *пры-* (сустракаецца васьмянаццаць разоў без уліку паўтораў: *прыйсці, прыбегчы, прыляцець, прымчацца, прывесці* і інш.). Гэта абумоўлена асноўнай семантыкай прэфікса, які абазначае прасторавую блізкасць, далучэнне, набліжэнне, а дзеясловы руху з такім значэннем найбольш часта ўжываюцца Нілам Гілевічам.

Пры дапамозе прэфіксаў дзеянне можа быць ахарактарызавана даволі дэталёва: з боку яго меры, аддаленасці суб’екта ад аб’екта, перамяшчэння на акрэсленую адлегласць. У прэфіксальных дзеясловах руху назіраецца перавага значэння афікса над значэннем каранёвай марфемы: якраз прыстаўкі надаюць каранёвай марфеме асноўнае значэнне, даюць магчымасць канкрэтызіваць яго, трансфармуючы характар руху.

Надзвычай цесная сувязь назіраецца паміж семантычнай класіфікацыяй дзеясловаў руху паводле катэгорыі накіраванасці руху і тымі прэфіксамі, якія выкарыстоўваюцца пры ўтварэнні новых адзінак. Вылучаюцца аднанакіраваныя бінарныя і неаднанакіраваныя бінарныя дзеясловы руху. Да аднанакіраваных адносяцца тыя дзеясловы, што перадаюць значэнне перамяшчэння суб’екта ці аб’екта ў пэўным напрамку. Да такіх дзеясловаў, як правіла, далучаюцца прэфіксы з прасторавым значэннем (*у-*, *уз-*, *вы-*, *за-*, *на-*, *аб-*, *ад-*, *да-*, *пад-*, *пры-*, *пра-*, *пера-*, *з-*): “Мне цёмнай ноччу дзіўны сон прысніўся: / Над лесам зорка светлая ўзышла” [1, с. 221]; “І страшна мне падумаць – не хлушу: / Няўжо не дойдуць да дзяцей мелодыі, / Што выварачваюць табе душу?” [1, с. 273]; “–Ну, што ж ты стаіш, Вераніка? / Не бойся! Бліжэй падыдзі!” [1, с. 170]; “Прыйдзі – як снег на квецень маю, / Прыйдзі – як бура на зямлю, – / Не страшна мне, бо я – кахаю, / Не скрушна мне, бо я – люблю!” [1, с. 318]; “Летам выбежыш рана, / Схопіш кошык лазовы / І ляціш, расхістаны, / Пад зялёныя сховы” [1, с. 89].

Аналіз моўных адзінак паказвае, што прэфіксы ў аднанакіраваных дзеясловах суб’ектнага перамяшчэння даюць магчымасць дастаткова поўна ўявіць накіраванасць перамяшчэння ў прасторы. У спалучэнні з названымі прэфіксамі такія дзеясловы даюць магчымасць ахарактарызаваць дзеянне ў адносінах да часу (прыстаўка *за-*): “Гэта птушка залецела ў закутак не навечна: / Можна, толькі да спаўночы, да заранкі светавой...” [1, с. 278]; да прасторы (прыстаўка *ад-*): “У

край маленства памяць адб'ягае. / *І тчэ, і тчэ старую казку ноч...*" [1, с. 229]; перадаць пачатак дзеяння (прэфікс *па-*): "*Куды б ні прыйшлося паехаць, пайсці, – / Песню бярыце з сабою!*" [с. 58], адносіны да дзеяння, што здзяйсняецца іншым суб'ектам (прэфікс *аб-*): "*Я рад, што ўперад ірвучыся творча, / Праціўнікі заводаў і палёў / Абыдуць з гонарам любога чорта, / Якіх бы плётак хто пра нас не плёў*" [1, с. 226], а таксама рэалізаваць іншыя дзеяслоўныя значэнні.

Дзеясловы неаднакіраванага руху адкрываюць шырокія магчымасці для стварэння вобразнай карціны без указання на канкрэтныя часава-прасторавыя абмежаванні. Ніл Гілевіч карыстаецца адзінкамі гэтай падгрупы даволі рэдка, прычым аддае перавагу беспрыставачным дзеясловам: "*Да маці, да мамы ў маленстве мы бегалі, / Калі нас, здаралася, крыўдзілі дзесьці...*" [1, с. 190]; "*Сэрца маці! Наш боль быў тваім, / Не іначай, / Сорам наш / Ты насіла вялізарным горам, Кропля ж кожная Радасці светлай дзіцячай Напаўняла цябе, / Разлівалася морам...*" [1, с. 68].

Як адзначаецца ў лінгвістычнай літаратуры, з дзеясловамі неаднакіраванага руху спалучаюцца толькі тыя прэфіксы, якія не надаюць ім значэння накіраванасці (прыстаўкі *па-*, *пра-*): "*Азвончаная незямной акустыкай / Язычаская музыка грывіць! / Здаецца, сьвет увесь ёй зараз поўніцца. / Яна праходзіць праз мяне ўсяго...*" [1, с. 203]. Варта адзначыць, што пры аднясенні дзеясловаў да неаднакіраваных значная ўвага звяртаецца на кантэкст і на тое, ужыты дзеяслоў у прамым ці пераносным значэнні. Так, напрыклад, дзеяслоў *прайсці* са сказа *У нас мінаюць дні не пустаглумам, / І не агледзішся, як пройдзе год* [1, с. 37] варта кваліфікаваць як неаднакіраваны.

Праведзены аналіз дзвюх вышэйзгаданых груп дзеясловаў руху дазваляе сцвярджаць, што аднакіраваныя дзеясловы актыўна спалучаюцца з усімі беларускімі прэфіксамі, а для дзеясловаў неаднакіраванага руху не характэрна прыставачнае ўтварэнне, што выразна адлюстроўвае цесную ўзаемасувязь семантычнай класіфікацыі паводле накіраванасці руху і магчымасцей прэфіксацыі для дадзенай групы дзеясловаў.

У творах Ніла Гілевіча назіраецца значная перавага аднакіраваных дзеясловаў, і гэта тлумачыцца апавядальнасцю мастацкай мовы паэта. Аднакіраваныя дзеясловы руху спрыяюць раскрыццю канкрэтных, яскравых вобразаў, створаных аўтарам, у той час як неаднакіраваныя дзеясловы, якія ў сувязі з тым, што не ўказваюць на канкрэтны напрамак і строга акрэслены прамежак часу, валодаюць меншай функцыянальнай актыўнасцю, часцей сустракаюцца ў творах з больш высокай ступенню абстрактнасці, якіх у пісьменніка значна менш.

Пашыранасць прэфіксальнага ўтварэння дзеясловаў руху выклікана, перш за ўсё, тым, што першаснымі значэннямі прэфіксаў з'яўляюцца рознага тыпу ўказанні на існаванне дзеяння ў прасторы. Яны канкрэтызуюць дзеянне, вызначаючы яго кірунак і распаўсюджванне, абмяжоўваюць дзеянне шляхам ўказання на пачатковы і канчатковы пункт, мяжу, на перамяшчэнне аб'ектаў у розных кірунках, што найбольш яскрава праяўляецца ў дзеясловах руху.

Такім чынам, праведзены аналіз дае падставы сцвярджаць, што менавіта прэфіксальныя дзеясловы руху займаюць у паэзіі Ніла Гілевіча значнае месца, пра што сведчыць іх колькасны склад і разнастайнасць семантыкі, што дапамагае аўтару дэтальна абмаляваць асаблівасці руху, стварыць дынамічныя паэтычныя тэксты з насычаным падзейным радам.

Літаратура

1. Гілевіч Н. Выбраныя творы / Н. Гілевіч // 3б. тв.: у 23 т. — Мінск: ГА БТ “Кніга”, 2003. — Т. 1. — 416 с.
2. Дзеясловы руху і перамяшчэння ў беларускім і рускім мовазнаўстве // Бел. лінгвістыка. — Мінск: Навука і тэхніка, 1988. — Вып. 34. — С. 41-47.
3. Шакун Л.М. Словаўтварэнне: вуч. дапаможнік для фак. ВНУ / Л.М. Шакун — Мінск: Выш. школа, 1978. — 128 с.

В.І. Караткевіч

(Установа адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”)

КАНЦЭПТ “ГОРАД” У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ (НА ПРЫКЛАДЗЕ КАЗКІ А. МАСЛА “ПАЦУЧОК ФЭЛІК ПАДАРОЖНІЧАЕ”)

Казка з’яўляецца адным з вядучых жанраў дзіцячай літаратуры, паколькі суправаджае чалавека ледзь не ад нараджэння. Сучасная літаратурная казка імкнецца да ўніверсальнасці, што значыць твор мусіць быць цікавым як дзіцяці, так і даросламу (творы Р. Жэлязнага, Дж. Роўлінг, К. Булычова, Э. Скобелева, А. Федарэнкі і інш.), а таксама да арыентацыі на масавага чытача. Гэта прыводзіць да адназначнага (маналагічнага) сэнсавага нападзення прадуктаў мастацкай творчасці. Адсутнасць дыялагічнасці прыводзіць да запаволення развіцця дзяцей, збядненню эмацыйнай сферы. Таму вельмі важна ў дзіцячае чытанне ўключаць творы, якія адлюстроўваюць багацце навакольнага свету, прадстаўленага ў канцэптах.

Абагульняючы тэарэтычныя літаратуразнаўчыя і лінгвістычныя працы [1, 3, 5] і ўласныя тэарэтычныя высновы, сфармулюем некаторыя прынцыповыя для нашага даследавання палажэнні.

Канцэпт уяўляе сабой “сэнсавую структуру, якая ўвасоблена ва ўстойлівых вобразах, што паўтараюцца ў межах пэўнага літаратурнага раду (у творы, творчасці пісьменніка, літаратурным напрамку, перыядзе, нацыянальнай літаратуры), яна мае культурна значны змест, семіятычнасць і ментальную прыроду”¹¹ [3, с. 19]. Гэтая “сэнсавая структура” заўсёды ўвасабляецца ў мове і мае багаты патэнцыял для прэзентацыі нацыянальнай карціны свету [1]. Для нас істотным бачыцца той факт, што канцэпт здольны да ўзбагачэння і імкнецца да семантычнага пашырэння ў адпаведнасці з набытым рэцыпіентам вопытам. Разам з тым, ён выконвае функцыю ментальнага маркера прыналежнасці да той ці іншай сацыяльнай, нацыянальнай, культурнай групы праз часавыя, прасторавыя, эмацыйныя, ідэалагічныя супадзенні.

Так, добрай ілюстрацыяй працэсу ўрбанізацыі грамадства з’яўляецца канцэпт “горад”, які ў “дарослай” і “дзіцячай” літаратуры мае рознае семантычнае

¹¹ Тут і далей пераклад з рускай мовы наш. — В.К.